

BAYKUŞ KELİMESİ VE BAYKUŞLA İLGİLİ İNANÇLAR ÜZERİNE*

Sevda GÜLAKAN KAMAN**

Efsanelerde uğursuz sayılan baykuş
Viranelerde hazine bülbülüdür
SADÎ-Yİ ŞİRÂZÎ

ÖZET

Kuşlar, yüzyıllardır insanların hayatında önemli bir yer edinmiştir. İnsanların uçmasına imrendiği yetenekleriyle kuşlar, hayvanlar içerisinde daima ön plana çıkmış, güzel sanatların konusu olmuştur. İnsan, kuşların türlerini, fiziki özelliklerini ve davranışlarını gözlemlemiştir; kuşlardan bazılarını uğurlu, bazılarını uğursuz saymıştır. Bu makalede Antarktika dışında dünyanın her yerinde yaşayan ve insanların dikkatini her daim çeken, çoklukla uğursuzluk getireceğine inanılan, son günlerde modanın popüler bir figürü haline gelen *baykuş* kelimesi ve baykuşla ilgili inançlar üzerinde durulmuştur.

Makalenin birinci bölümünde zararlı ve kemirici hayvanları avlamakla geçinen, başlarında iki tepelik bulunan yırtıcı gece kuşlarının ortak adı olarak tanımlanan (MBTS: 117) *baykuş*'un halk inanışlarındaki durumu, baykuşa yüklenen anlamlar ile ilgili bilgiler derlenmiştir. Daha sonra baykuşun şamanlardan günümüze Türk kültüründeki yeri üzerinde durulmuştur.

Makalenin ikinci bölümünde baykuşun birçok türü olduğu vurgulanmıştır. Tarihi ve çağdaş Türkçe yazılı belgelerdeki örnekler dayandırılarak Eski Türkçeden itibaren baykuşa karşılık gelen *ügi/yapâkulak/koBURğa* kelimeleri incelenmiştir. Bu kelimeler incelenirken etimolojileri, kelimelerin tarihi dönemlerdeki şekilleri, ağızlardaki ve modern lehçelerdeki karşılıkları verilmiştir.

Makalenin üçüncü bölümünde ise *baykuş* kelimesinin etimolojisi incelenmiş ve kelimenin tarihi seyri üzerinde durulmuş; ardından baykuşa verilen diğer isimlere de yer verilmiştir. Bu çalışmanın son bölümünde ise genel bir değerlendirme yapılmıştır. Baykuşa verilen isimlere bakıldığında halk inançlarının dile olan etkisi de gözlemlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Baykuş, inanç, mitoloji, tarihi şiveler, etimoloji

* Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir.

** Dr., el-mek: sgulakann@hotmail.com

BELIEVES ABOUT THE "OWL" AND ON THE WORD "OWL"
STRUCTURED ABSTRACT

Birds have always had a great importance for human beings for centuries. Birds, which humans envy them for their capability for flying, have always been one step further and they have been a topic for fine arts. Humans have observed types, physical features and attitudes of birds; and some of them are believed to bring luck, while others are considered to bring bad luck. In this article, the emphasis is on owl, which live anywhere but Antarctica region on Earth, mostly known for bringing bad luck but these days seemed to have become a popular icon of fashion, and the word owl, and myths/ beliefs about owl.

In the first part of the article owl have been defined as a nocturnal bird of prey with large eyes, a facial disc, a hooked beak, and typically a loud hooting call (MBTS: 117), and data about owl position in folk tales /beliefs, implied meanings and attributed messages for owl have been compiled. Then, owl's position from shamanic beliefs up to now in Turkish culture has been examined.

In the second part that there is different types of owl in owl family has been emphasized. Based on historical and modern written Turkish documents, the words from ancient old Turkish *ügi/yapâkulak/ķuburķa* corresponding to the word owl have been examined. The etymology, the shape of words in historical eras, corresponding words in dialects and modern accents are stated examining these words.

In the third part of the article, etymology of owl itself and its historical changes have been mentioned; afterwards the other words given to the owl have also been stated. At the end of the study, a general evaluation is taken place. By looking at the words given to owl, it has turned out the effect of beliefs on language

Some of the folk beliefs have been derived from the effects of animals, a part of the nature on humans. The bird singings, the colour and the shape of their feather, all kind of physical features, the way of feeding, its nest or habitat and whether it is wild or domestic have affected the way people name the birds. There are some various reasons why the owl is believed to bring good luck: Its big head can rotate 270 degrees, It can put a spell on and hunt smaller birds such as sparrows by widening its luminous eyes with the ability of night sight, it lives in abandoned sites and it doesn't sing nicely. Considering the beliefs about the owl, it has been detected they can vary in different cultures, however they have some similarities to the common sense in some cultures. In this work it has been emphasized that the owl is believed to symbolize death and destruction in one culture while it symbolizes good luck, wisdom, mind, fine arts and holy knowledge in another. In addition, in some medical works of classical period it was reported that each organ of the owl is vital to medicine, it was used a cures to some illnesses and it was believed to be the companion of healers and to be a sign of secrets. The owl which is considered to be evil in some societies and during some periods has recently been a

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/8 Spring 2015

figure commonly used by fashion designers, stylists and architectures. When questioning the reason why the owl, considered to bring good luck with its physical appearance, especially its eyes has become a figure in fashion, decoration and jewelry, the point of view of fashion must be taken into consideration because the skull figure has also become popular recently and this shows that fashion loves using contradictions and it focuses on attractive elements. Fashion has an important power on leading and forming human perception. In addition to this, in the light of the information in the first part of the article, it can be stated that the owl motive has become common and fashionable because the opinion that it symbolizes fine arts and wisdom in Greek and Ancient Rome is stronger than the belief of bad luck. The changes in perceptions of generations may also have an important impact. It is a sign of the belief of being a healer and wise man in some cultures in the former parts of the article that the owl is a doctor or an adviser in tales. In Anatolian culture , one hand we bless the owl by naming it *ulukuş* (big bird), *devletli* (almighty) , *murat kuşu* (wishing bird), on the other hand we call it evil and we use it in curses and proverbs.

In the second part of the article where we stated the views about the word *owl* it is possible to say that the word *ügi/ühi* in Old Turkish referred to the word *owl* is alive in some dialects based on the sound of *puhu*, that the word *yapa kulak* is used as *yapalak* in some current dialects and in modern Turkish and that the word *ķoburķa* has become archaic.

The variety of the word owl in dialects shows it has been in our lives for long. Specially, the current form of the word owl has meaning covering its all features. Considering the owl names, the impact of the folk beliefs on proverbs, idioms and other word groups can be detected. With the work called *The Word Owl and Beliefs About the Owl*, We mentioned about the perception of the owl in societies and we would like to draw attention to this fashionable bird by mentioning the usages of the word from the past to the present in our language.

Key Words: owl, beliefs, mythology, historical dialects, etymology

0. Giriş

Halk inançlarının bir kısmı tabiatın bir parçası olan hayvanların, insan üzerindeki etkilerinden doğmuştur. İnsanların kuşlara isim takmasında, yaptığı benzetmelerde ya da kuşlarla inançlarında; kuşun öterken çıkardığı ses, tüylerinin şekli ve rengi, büyüklüğü veya küçüklüğü yani her türlü fiziksel özelliği, beslenme biçimi, evcil ya da yabani oluşu, yaşadığı yer etkili olmuştur. Baykuşun genel olarak uğursuzluk getirdiği inancında baykuşun iri kafasının hareket kabiliyeti (270 derece dönebilme özelliği), geceleri de görmesini sağlayan ve ışık saçan kocaman gözlerini büyüterek serçe gibi kuşları adeta büyüleyerek avlaması, sessizliği delen ötüşüyle viranelerde yaşamaması ve çıkardığı sesin sevilmemesi sayılabilir. Baykuş ile ilgili inançlara bakıldığında ise bu inançların toplumlara göre değişiklik arz ettiği, ancak bazılarında ortak algıyla inançların benzerlikler taşıdığı tespit edilmiştir.

1. Toplumların baykuşa yüklediği anlamlar:

Baykuşun Yunan mitolojisinde “Athena kuşu” olarak uğur simgesi sayıldığı görülmektedir. Baykuş koca kafası, avını kapıştaki mahareti, yani gösterdiği akıl, hüner ve marifet ile Zeus’un

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/8 Spring 2015

koca kafasından doğmuş olan kızı Athena'yı temsil eder. (Begenç, 1967: 75) Athena'nın ağacı kendi diktiği zeytin ağacı iken kuşu da baykuştur. (Hamilton, 1968: 13) Athena'nın sembollerinden mızrak savaşı, zeytin dalı barışı; baykuş da bilgeliği temsil eder. Baykuş, Yunan mitolojisinde tanrıça Athena'nın sevdiği hayvan olarak bilinmekte ve tanrıçanın gözlerinin baykuş gözü renginde olduğu anlatılmaktadır. (Gezgin, 2007: 51) Athena, Yunanlıların en önemli tanrıçalarından biridir ve birçok özellikleriyle Romalılar tarafından Minerva olarak benimsenmiştir. Bu tanrıça, aklın ve zekânın cesaret üstündeki etkisini temsil etmekte; zaferin ustaca ve iyi düşünülmüş bir stratejiye bağlı olduğunu, davranışlarıyla göstermek istemektedir. (Yakar, 1988: 60-61) Palas Athena el işini, güzel sanatlar bilgilerini korur; kentlerin yaşamasını sağlar, hepsinden önce güzel sanatlar kenti olan Atina'nın koruculuğunu yapar. (Turizm Bakanlığı, 1976) Yine Grek-Roma mitolojisinde baykuş, akli ve güzel sanatları simgeler. Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi'nin logosunun baykuş olması, baykuşun güzel sanatların simgesi olarak görülmesindedir.

Roma'da ise baykuş uğursuzluk ve yıkım sembolüdür. Ötüşü ölüm haberi sayılır. Augustus, Aurelius ve Sezar'ın ölümlerinin baykuşça bildirildiği inancı mevcuttur. Baykuşun düşte görülmesi ise kötü talih diye yorumlanmıştır. (Akalm, 1993: 77). Ortaçağ Avrupası'nda ise baykuş cadılıkla ve uğursuzlukla ilişkilendirilmiştir. Avrupa ve Amerika folklorunda kötü alinyazısı ve ölüm diye anlam kazanmıştır. İskoçlar baykuşu gündüz görünce bir uğursuzluğun yaklaştığına inanıp ürktükleri bilinmektedir. Galliler ise baykuş ötüşüne iki anlam vermişlerdir; ya biri ölecektir ya da bir kız bakireliğini yitirecektir. Baykuş, eski Mısırlılarda ve Hintlilerde ölüm kuşudur. Çinlilerde baykuş görmek felakete alâmettir, mutluluk ve servet habercisi ankanın karşıtıdır çünkü karanlığı simgeler. (Eberhard, 2000: 59). Ancak eski Çin'de baykuş, gök tanrısı temsilcisi sayılmıştır. (Esin, 2001: 88)

Baykuşun genellikle karanlıkta ve mezarlıklarda dolaşması ise karanlıkta keskin bir görüye yani görünmeyeni görmeye ilişkin yeteneğinden ve ölümlerin ruhlarına karanlıkta rehberlik etmesine bağlanmıştır. Bazı Ortadoğu ve Uzak Doğu kültürlerinde bir dünyadan bir başka dünyaya geçen ruhların gözcüsü, bekçisi ve koruyucusudur. Baykuş kadın, Kuzey Amerika Yerlileri mitolojisinde ölümden sonra ruhların geçmek zorunda olduğu köprünün bekçisidir. (Öztürk, 2006: 183) Amerika'nın her yerinde baykuş ötüşü kötü yazı ve ölüm habercisi olarak yorumlanmaktadır. (Akalm, 1993: 77)

Câhiliye Arapları ise katili bulunmayıp, kısas olunmayan bir maktulün ruhunun, baykuş suretine girerek geceleri geleceğine ve baykuşun "Beni sulayınız, beni sulayınız!....." diye öttüğüne, katili bulunup, kısas olunca uçup gittiğine inanmışlardır. (<http://profdralicelik.com>) Baykuş ötmesinin uğursuzluk getireceği inancı, Hz. Peygamber'in hadislerinde: "(Eşyada) uğursuzluk yoktur....." ifadeleriyle reddedilmiş, İslâm'da yeri olmayan batıl inançlardan sayılmıştır. BK'de Mütercim Asım Efendi "cugd" maddesinde baykuşun İslam kültüründe karganın düşmanı olduğu ve uğursuz görüldüğünü şöyle nakleder: "Kuşlar toplanıp baykuşu kendilerine hükümdar olarak seçmiş, sonra da kargayla görüşüp onun da düşüncesini almak istemişler, ancak karga sert bir dille geri çevirmiş ve 'onun alçak yaratılışlı adı bir yaratık olduğunu, hükümdarlığa yaraşmayacağını' söylemiş." (BK:123) Bir başka rivayete göre ise bir peçeli baykuş, Hz. Süleyman'ın yanına gelip selam vermiş, Hz. Süleyman selamını almıştır. Sonra aralarında geçen konuşma sonunda Hz. Süleyman (a.s.) şöyle buyurmuştur: "Kuşlar içinde insanoğluna bu kadar güzel nasihat eden ve bundan daha şefkatli olanı yoktur. Cahillerin ondan nefret etmeleri, onu uğursuz saymaları ne acayip şeydir!..." Tasavvufta ise baykuş sûfilerin uzleti seçmesini simgeler. Eski İran rivayetlerinde genel inanışın tersine baykuş, son derece uğurlu ve sevilen bir yaratık olarak görülmüştür. (Yıldırım, 2008: 213)

Klasik dönemlerde yazılmış bazı tıp eserlerinde baykuşun her organının tıp açısından önemli olduğu, bazı hastalıkların tedavisinde kullanıldığı tespit edilmiştir. (Yıldırım, 2008: 214)

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/8 Spring 2015

Ortaçağ Avrupası'nda baykuş çorbasının öksürüğü kestiğine inanılmıştır. (Akalin, 1993: 77). Hintliler ise insanın baykuş gözünü yerse geceleri de (karanlıkta) görebileceğine inanmışlardır. Kızılderililer de baykuşun şifa gücü olduğuna inanmışlar, bunun yanı sıra kötü ruhlardan korunmak için üstlerinde baykuş tüyü taşımışlardır. Ayrıca Kızılderili kültüründe baykuş, bilgeliğin ve kutsal bilgilerin sembolüdür. Afrika ve Avustralya Aborjinlerinin kültüründe ise baykuşun, sırların habercisi ve şifacıların refakatçisi olduğu kabul edilmiştir.

Türk kültüründe de baykuşun hem uğurlu hem de uğursuz sayıldığı söylenilebilir. Eski Uygurca metinlerindeki “tükel törlüg törüsüz ayıg kılınçlıg iş işleser ötrü kamag ayıg kılınçlıg şumnu ters tetrü nomlug tırtılar oñjin yilpig yekler kuzgun koburga ulatı yavlak belgülüg korkınçig ünlüg kuşlar tükel törlüg yavlak irü belgüler alku evde barkta közünür (Bang-Gabain vd. 1934: 20, 57-61)” örneği de baykuşun kötü, uğursuz yaratılışı görüldüğünü göstermektedir. Ancak Kazak Türklerinin baykuş soyundan geldiklerine inandıkları görülmektedir. (Alp, 2009: 31). Kazak Kirei boyunun kollarından biri hayvan- ata olarak sayesinde Samabet'in o güne kadar kısır olan karısı Söksur'un iki oğlan doğurduğu bir baykuşu kabul etmişlerdir. (Roux, 2005: 290)

Şaman giysilerinde ve başlıklarında kartal ve baykuş pençeleri kullanılmıştır. Şamanın seans sırasında kullandığı anlaşılmaz pek çok sözcüğün hayvan ve kuş bağrışlarının taklitleri olduğu; bu hayvan taklitlerinin model oluşturabildiğinin yani yardımcı ruh olabildiğini bu hayvanların arasında baykuşun da olduğu bilinmektedir. (Roux, 2005: 239) Şaman kıyafetlerindeki baykuş tüyü sayesinde Tanrılar ve ruhlar âlemiyle somut ilişkiler içerisine giren kamın, birçok ruha sahip olduğu görüşü vardır.

Ricold'a göre Tatarlar ulaşılmaz çok yüksek bir dağın ardında yaşamışlar ve bir gün bir tavşanın peşinden koşarken tavşan bunları büyük bir şatoya götürünce kapının üzerinde alacabaykuşu öterken görmüşler, şatoda girdiklerinde şato bir ovaya açıldığı için geçidi bulmuşlardır. Ricold, bu hadiseden sonra Tatarların tavşanlara ve alacabaykuşlara büyük bir saygı gösterdiklerini ekler. (Roux, 2005:140) Ricold de Monte Croce, Moğolların alacabaykuşları öldürüp tüylerini amblemlerine taktıklarını, bu nedenle artık alacabaykuş kalmadığını; bu geleneğin ise alacabaykuşların çok zor bir dönemde Moğolları korumalarına bağlamıştır. (Roux, 2005: 291). Roux aynı zamanda uyanıklığın, Araplarda turnanın özelliğiyken Türklerde baykuşun özelliği olduğunu belirtmiştir. (Roux, 2005: 229)

Moğol tesiri ile yirmi dört Oğuz Türk boyu sıralanırken her dört boy için bir kuş ongon olarak belirlenmiştir ve her boyun kendisinin tanınmasını sağlayacak bir arma/simge olarak bayrağında bulundurduğu bir kuş vardır. Baykuş (ügi) ise Bayat boyunun simgesidir. (Sever, 1999: 83)

Orhan Çeltikçi'nin “Yaşar Kalafat'ın Türk Kültürüne Ait Çalışmaları” adlı tezinde dış Türklerin baykuş inancı ile ilgili şu bilgiler yer almaktadır (Çeltikçi, 2006: 53-58-95-100-101-115): “Avarlarda ve Kumuklarda, baykuş konan damdan ölü çıkacağı inancı hakimdir. Gagauzlarda baykuş ölüm habercisi olarak bilinir. Baykuşun gece ağlaması, baykuşun bulunduğu evden ölü çıkacağı olarak yorumlanır. Makedonya Türklerinde Anadolu'da olduğu gibi baykuşun çatıya konup ötmesi, köpeklerin ulmaları, horozların zamansız ötmeleri ölüm habercisi sayılmaktadır. Bayır Bucak Türklerinde tavuğun horoz gibi ötmesi, köpeğin ulması, evin çatısına baykuş konması, ölüm alameti olarak algılanır. Suriye'de Yayladağı yöresi Türkmenlerinde baykuş ötmesi, yıldız kayması, kişinin kalbine doğması ölüm habercisi sayılır. Hazara Türklerinde yarası, tilki, baykuş gibi hayvanlar uğursuz sayılır.”

Kalmuklar ise baykuşu kutsal saymışlardır. Bir Kalmuk söylencesine göre ak bir baykuş, bir gün Cengiz Han'ın hayatını kurtarmıştır; Kıbrıs Türkleri ise baykuşun ötüşünü iyi ya da kötü haber geleceği biçiminde yorumlamaktadırlar. (Akalin, 1993: 77).

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/8 Spring 2015*

Hititlerden günümüze gelmiş Anadolu uluslarında baykuş uğursuz sayılır. (Eyuboğlu, 1998: 118) Anadolu’da bir evin damına tünediğinde o evde ölü çıkacağına yahut evin yıkılacağına dair görüşler vardır. Ayrıca Anadolu’da baykuş sesini duyan kişinin, genellikle ona yem ve benzeri yiyecekler attığında "Al götür nasibini, bizden başka nasip isteme!.." dediği, daha sonra da elini çevresinde bulunan sert bir zemine vurarak: "Evlerden ırak olsun!..." ifadelerini kullandığı belirtilmektedir. (Abdulkadiroğlu, 1987: 6)

Türk Halk Şiiri’nde Karadeniz yörelerine ait şu dörtlüklerde *baykuş* şöyle anlatılır (Eyuboğlu, 1998:119):

Karağaç dalında

Bayguşlar bağıruyi

Domuz gocan ölecek

Eceli çağırui

Anadolu kültüründe hayvanlarla ilgili halk inanışları incelendiğinde güvercin, baykuş, kartalın, halk inanışlarında kıyametin ve ölümsüzlüğün sembolü olduğu belirtilmektedir. (Tanyu: dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/37/764/9685.pdf) Ancak ağızlarda baykuşa karşılık söylenen “döleli: (DS: c.4) döleli: (DS: c.4), devlet guşu: (DS: c.4) , devletli: (DS: c.4), devlet guşu: (DS: c.4), hayırlı kuş (DS:c.7), muratkuşu: (DS: c.9), muratçık: (DS: c.9), ulukuş: (DS: c.11)” gibi isimler baykuşun kutsallığına, bilgeliğine, hayırlı kuş olduğuna inanıldığı da bir göstergesidir. DS’deki *baykuş* için kullanılan *hacı murat kuşu* ifadesi de ilgi çekicidir. Bu konuda Nevzat Gözaydın’ın Ankara’da derlediği “Hacı Murat Kuşu Hakkında Efsaneler” isimli yazıda Sultan Süleyman’ın hacı murat kuşuna “Bundan sonra senin adın baykuş olsun yani anka kuşu yerine sen kuşların bayı ol! Yiyeceğin kendiliğinden senin önüne gelsin, günde bir serçe nasibin olsun” dediği ifade edilmiştir. (Gözaydın, 1969: 5234)

TS’de *baykuş gibi* ifadesinin uğursuzluk getirdiğine inanılan kimseler için söylendiği belirtilmiştir (TS: 249). Anadolu’daki bir bilmede baykuşa yüklenen olumsuz ifadeler kendini göstermektedir (Çelebioğlu,1979):

Dam üstünde kedi gibi

Gözleri var cadı gibi

Fincan gibi gözleri var

Acı acı sözü var

Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü’ndeki “Baykuşun kısmeti ayağına gelir.” atasözü karşılığında “Tanrı hiçbir canlıyı aç bırakmaz, kımıldamadan duran baykuşun rızkını bile önüne koyar.” açıklaması verilmiştir. Bu ifade ile Konya’da her baykuşa, her akşam, Allah tarafından nasip olarak bir serçe gönderildiği inancı örtüşmektedir. İşte bu yüzden baykuşun Konya’da halk arasında adı "hayırlı kuş"tur (Küçükbezirci, 2009). DS’de *hayırlı kuş* karşılığı olarak *baykuş* verilmiştir. Bu ifadeye Konya dışında Kayseri, İğdeli, Gemerek –Sivas’ta rastlanılmıştır. Bununla birlikte Anadolu’da “Evin dağılsın!” anlamına gelen “Evinde baykuş tünese!” ya da “Evinde baykuş ötsün!” bedduaları da mevcuttur.

2. *ügi/ķoburğal yapāķulak*:

Bu bölümde Kaşgarlı Mahmud’un Yabaku ve Yemek dillerince açıklamasını yaptığı baykuş anlamına gelen *ügi/ķoburğal yapāķulak* (DLT I: 9,161, 489; III: 56, 118, 238) kelimeleri incelenmiştir.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/8 Spring 2015

Baykuşun da diğer kuşlar gibi türleri (136 tür) vardır. Zira *baykuşgiller BSTS’de* kuşlar (Aves) sınıfının, gökkuzgunumsular (Coraciiformes) takımının, gece yırtıcıları (Striges) alt takımından, gece faal olan, alaca baykuş (*Strix aluca*), cüce baykuş (*Otus scops*), puhu kuşu (*Bubo bubo*), kulaklı orman baykuşu (*Asio otus*), bataklık baykuşu (*A.flammeus*), kukumav (*Athene noctua*) türleri iyi bilinen bir familyası olarak tanımlanmıştır. (BSTS: tdk.gov.tr/sözlükler)

ügi/ /kuburğal yapākulak kelimelerinin tam olarak baykuşun hangi türlerini karşıladığı net değildir. Örneğin Dr. John Scully’nin Doğu Türkçesi Kuş İsimleri Listesi’ne yapalak “kısa kulaklı baykuş”; meşek yapalak “uzun kulaklı baykuş” olarak tanımlanmıştır. (Berbercan, 2010: 28-30) Azerbaycan Türkçesinde ise *yapalak*, puhu kuşunu ifade etmektedir. (Alışık, 2002: 227-243) Bu çalışma hazırlanırken metin taramalarında da *yapalak* için genellikle puhu kuşu ifadelerinin kullanıldığı tespit edilmiştir. (bk. 2.3. yapakulağ/yapalak)

Bazı lehçelerde ise *ükü* küçük türden baykuşlar için söylenmiştir. Normal baykuşlar için de *ükü-yapalak* denir ve av için kullanılanlar daha çok küçük cinsten baykuşlardır. Kırgızlar *ükü*’ye puhu kuşu, *mıky-ükü*’ye baykuş, *kırgıy-ükü*’ye atmaca baykuş derlermiş. Anadolu’da da *üğü* daha çok büyük baykuş, puhu kuşuna denmiştir. Ögel, *ügi* kuşunun *atmaca baykuş* olduğunu ifade etmiştir. (Ögel, 1988:357-358) Başkurt Masalları ve Başkurt Türkçesindeki Sözcük Grupları adlı tezde ise *ökö* eğitilip avcılıkta kullanılan büyük bir baykuş türü olarak tanımlanmıştır (Çetin-Milci, 2006: 366)

2.1. ügi/ühi

Eski Türkçede baykuşa karşılık gelen *ügi/ühi* kelimesinin kökeni ile ilgili Clauson bir bilgi vermemiştir. Sözcüğün bazen ö ile bazen k ile yazıldığını belirtmiştir. (*ögi/öki/üki*) (Clauson, 1972:101)

Baykuş yerine kullanılan bu sözcüğün Eski Uygurcada, uykuya dalmış cahil insanları ifade ettiğini Altun Yaruk’ta geçen “kaltı birök bo yirtinçüde kargalı ügili ikegü kayu üdte tüzülüp bir uyalıg bolsalar/Eğer bu yeryüzünde karga ve baykuş ikisi her hangi bir zamanda dizilip uyansalar. (Kaya, 1994: 34ğ, 16-19)” örneğinden anlaşılmaktadır. Burada mecazen Budizm’de uykuya dalmış olan canlılardan yani Buddha’nın öğretilerinden nasiplenmemiş ve cahil kalmış varlıklardan bahsedilmiştir. (Tokyürek, 2013: 240)

DLT’de ise kelime *ügi/ühi* şeklindedir. (DLTI 9, 161, DLT III 118, 238) Sertkaya, ühi’nin Kençekçe (Sertkaya, 2009: 31) olduğunu belirtir. Kaşgarlı ise Divan’ında “Baykuş için ühi denirse de öz Türkler buna ügi derler. Xotan ve Kençek dillerinde he bulunursa da bunlar asıl Türk ilinden olmayıp Türk ülkesine göç etmiş kimselerdir.” (DLT III-119) açıklamasını yapmıştır. KB’de *ügi* kelimesi bir kere;

Ulug tutsa hamyet kör arslanlayu

Ügi teg usuz bolsa tünle sayu.‘

‘Arslan gibi hamiyeti yüksek tutmalı; baykuş gibi geceleri uykusuz geçirmelidir.’ (KB: 2314) örneğinde geçer.

Karahanlı Türkçesi Sözlüğü’nde ilk Kuran Tercümesi’nde (Rylands nüshası) *ügi* kelimesinin geçtiği belirtilmektedir. (Üşenmez, 2010) EAT metinlerinde de *üğü/ügi* şeklindedir. (Kantar, 2011:708)Senglah’da 79v/26 *üğü*, Zeban’da T33a/14 *hügi* olarak geçer. Şeyh Süleyman Efendi sözlüğünde *üğü* şeklindeki sözcüğe “puhu, gece külahı” (ŞS: 37) anlamlarını vermiştir.

Kıpçak Türkçesi dönemi eserlerinden BM’de, CC’de, Kİ’de ve TZ’de kelime *üğü* şeklindedir; baykuş, uhu kuşu olarak tanımlanmıştır. (Toparlı, 2003: 297) İM’de *ükü* şeklindedir, baykuş, puhu anlamları verilmiştir. (İM: 81)

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/8 Spring 2015

CC'de ayrıca Latince *dugas* karşılığı ve CC 91/19'da *üğü yuğu* için “baykuş tüyü, d(ugi) pluma” karşılıkları verilmektedir. Redhouse'da *üğü, üyü* sözcüğüne karşılık büyük baykuş anlamı verilmiştir. (Redhouse: 263) Lehçe-i Osmani'de *üğü* maddesinin karşılığı üyü, puhunun büyük nev'i yahut erkek puhu, zuva, cuğd olarak geçer.(LO:401) Osmalıcada *ügi/üğü* biçiminde geçmektedir. (Clauson, 1972:101)

Derleme Sözlüğü'nü tarandığında şu kelimeler görülmektedir (DS: 4028):

uğu :[uğkuş, uğukuş, uğkuiu, ukuşu, ü, üğü] baykuş. (Kars; Merzifon köyleri –Amasra; Kayseri.)

uğkuş: bahçeli (Bor-Niğde)

uğukuş: Niğde

uğukuşur: Amasra, Kayseri

ukuşur: Kocamaz- Ankara

ü: Marmaris-Muğla

üğü: Urla-İzmir, Çorum, Amasra- Hatay- Bor-Niğde.

TTS'de ise “baykuş cinsinden olan puhu kuşunun bir çeşidi” anlamını taşıyan kelimenin *ügi* ve *üğü* şekilleri mevcuttur.

Modern Türk lehçelerinde aynı anlamda kullanılır: Trk. *puhu*, Trkm. *hüvi*, Kırg. *ükü*, KBlk. *ükü*, Kar.(k) *uğıy*, Kaz. *üki*, Kkp. *üki*, Bşk. *ókó*, Özb. *ükki*, Yuyg. *üke*, Tuv. *üğü*, Alt. *ükü*, Tel. *ükü*, Hak. *üğü*, *üge*, *ünge* (Hauenschild 2003: 232).

Tietze, *hüyü kuşunu* “bir gece kuşu” olarak tanımlamıştır. (TETT: 343). Kelimenin Eski Türkçedeki *ügi* kelimesinin değişime uğramış biçimi olduğu ve kelimenin *ügi/üğü* > *üyü* > *(h)üyü* değişimleri geçirdiği görüşü mevcuttur. (Güner, 2012: 207)

Baykuşgiller familyasından yırtıcı gece kuşlarının en büyüğü olan, sırtı koyu kahverengi bir kuş olarak kelimelerde tanımlanan ve baykuşun çıkardığı sesle ilişkilendirilen *puhu* ile *ügi/ühi* kelimesinin ses benzerliği dikkate şayandır. *Puhu* kelimesi gibi *ügi/ühi*’nde yansıma kökenli bir kelime olması muhtemeldir. Karatay *böğü* kelimesini incelediği makalesinde (Karatay, 2011:227-236) kelimeyle kökteş benzer kelimelere *öge* “hakim, bilge, bilgiç” anlamlarına gelen *öge* ile *ügi*, ağızlarda *ühi* olan büyücünün kuşu baykuş ile bağlantı kurmuştur, *puhuya* büyü kelimesiyle kökteş bir isim verildiğini iddia etmektedir.

2.2. *ğoburğa*

Eski Uygur Türkçesinde (TT VI 59) ve DLT'de *ğoburğa* (DLT I-489) şeklindeki bu kelime ile ilgili Clauson, –ğa ile biten hayvan adlarından biri olduğunu (*ğobur+ğa*) ve baykuş anlamında kullanıldığını ifade etmiştir. (Clauson, 1972: 587)

Kelimenin kökü ile ilgili herhangi bir bilgi verilmemiştir. Eski Uygurca metinlerdeki şu satırlarda *kuzgun ğoburğa* biçiminde kullanılmıştır: “tükel törlüg törüsüz ayıg kılınçlıg iş işleser ötrü kamağ ayıg kılınçlıg şumnu ters tetrü nomlug tırtılar onjin yilpig yekler *kuzgun koburga* ulatı yavlak belgülg korkınçıg ünlüg kuşlar tükel törlüg yavlak irü belgüler alku evde barkta közünür (Bang-Gabain vd. 1934: 20, 57-61)

Mevlana Sekkâki Divânı'nda geçen bu kelime ile ilgili Toprak (Toprak, 2013: 121) oldukça arkaik olduğunu belirtip bahsi geçen beyiti verir:

Kopurgalar ivi ğarâb bolğan Türkistân

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/8 Spring 2015

Hümāy-ı himmetingizdin irür çü Bâğ-ı İrem

Beyitte harap olmuş Türkistan, viranelerde yaşaması dolayısı ile baykuşa benzetilmiştir. Bu kelimeye sonraki dönemlerdeki eserlerde rastlanılmamıştır.

2.3. yapakulak/yapalak

Orta Türkçe döneminde *baykuşa* karşılık olarak kullanılan kelimelerden biri de *yapākulak*'tır. İlk olarak DLT'de (DLTIII-56) *yapākulak* şekliyle mevcut bulunan bu kelimenin etimolojisi ile ilgili farklı görüşler vardır. Räsänen ve Eren kelimeyi < **yapak* (*yün*) + *kulak* biçimine dayandırmaktadır. (Räsänen, 1969: 187b-Eren, 1999: 441b) Eren ayrıca kelimenin Türkçeden Moğolcaya geçtiği gibi Farsçaya da geçtiğini belirtmiş, kelimeyi bir tür baykuş olarak tanımlamış, yerel ağızlarda *kör yapalak* olarak da kullanıldığını ifade etmiştir. Karahan'ın makalesinde Old Turkic Word Formation, A Functional Approach to the lexicon'da kelimenin < *yapākulak* (< *yapaku* + *lak eki*) bk. *yapaku+lak* "yün parçası, yapağı" anlamındaki *yapaku* ve kuş adı yapan +*IAk* ekiyle oluştuğu görüşü ifade edilmiştir. (Karahan, 2013: 1845) Granet'e göre Choularda sarı kuş denen ve kulağa benzer tüyleri olan büyük baykuş veya kerges ve çaylak gibi kuşlar gök tanrısının kendisi veya kızı sayılıp bunların önüne insan kurbanları, bilhassa küçük kız çocukları atılırdı. (Sever, 1999: 83) Baykuşun görünüşü değerlendirildiğinde ve bu bahiste de geçtiği gibi kulağa benzer tüyleri ifadesi baykuş için kullanıldığından **yapak* (*yün*) + *kulak* görüşü daha güçlüdür denilebilir.

Kelime Senglah'ta *yapalak* (325v/23) olarak kullanılmıştır. Çağataycada da *yapalak* şeklindedir. (ŞS: 289) Kıpçakçada *yabalak* şekliyle BM'de, CC'de, DM'de, TA'da geçmektedir. (Toparlı, 2003: 310)

Yapalak kelimesine El-İdrak Haşiyesi'nde *kartal* anlamı verilmiştir. (Toparlı, 2003: 310) EAT'de *yapalak* şeklindedir, büyük bir cins baykuş, puhu olarak tanımlanmıştır. (Kanar, 2011: 736) TTS'de *yapalak* maddesine bazıları ügü derler ve bazıları cuğd derler açıklaması yapılmıştır. (TTS: 839) Redhouse'da ise *yapalak* kelimesine iri (büyük) baykuş anlamı verilmiştir. Ahmet Vefik Paşa ise sözlüğünde *yapalak* kelimesini yuvarlak, büyük puhu kuşu olarak tanımlamıştır. (L0:414)

Ağızlarda ise şöyledir (DS: 4175):

yapalah/yapalak: Kavacık, Mergen, İğneciler, Mudurnu-Bolu Akyazı çevresi- İstanbul, Bartın, Teklerönü, Kaboğlu, Burunkaya, Devrek, Yakademirciler, Aliköy, Çaycuma, İnebolu-Zonguldak, Gerze-Sinop, Boyacılı, Çarşamba-Samsun, çandır, Efirli-Ordu, Zarşat-Kars, Köşker-Kırşehir, Niğde, Şumnu-Bulgaristan

Modern Türk lehçelerinde ise şöyledir: Trk. *yapalak*, Az. *yapalag*, Kırg. *capalak*, Nog. *yapalak*, Kaz. *japalak*, Tat. *yâbâlak*, Kkp. *capalak*, Kum. *yabalak*, Bşk. *yâbâlak*, Özb. *yâpâlâkkuş*, Yuyg. *möşükyapilak*, *yapilak*, Hak. *çaba hulak*, Şor *çaba kulak*, *çabañ kulak*.

yapakulak kelimesinin Türkiye Türkçesinde kullanılmaya devam ettiği TS'de madde başı olmasından (*yapalak*) ve ağızlardaki varyantlarından anlaşılmaktadır. (TS: 2387)

3. Baykuş kelimesinin tarihi seyri ve etimolojisi:

Eski Türk edebiyatında Farsça kökenli "bûf, kûf, bûm, behmenmorg, nemmâm, morg-ı şeb, bülbül-i genc, kûş, kûç vb." gibi isimlerle de bilinen *baykuş* kelimesi TS'de başında, kulak yerinde iki sorgucu bulunan, yırtıcı gece kuşlarının genel adı olarak (TS: 249); DS'de mecazen sersem, aptal, uğursuz (kimse) olarak tanımlanır (DS: 581). Ağızlardaki bu anlamının Uygurcadaki

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/8 Spring 2015

“uykuya dalmış cahil insanları” ifade eden *ügi* kelimesinden kalma bir anlam olduğunu söylemek yanlış olmaz.¹

Kelimenin etimolojisi ile ilgili farklı görüşler vardır. Radlov, Räsänen, Samoyloviç’in de desteklediği görüşe göre kelime *bay+kuş* biçiminde oluşmuştur. (Şahin, 2011: 10) Tietze de Räsänen gibi *bay* “rich” + *kuş* “bird” olduğunu iddia etmiştir. (Tietze, 2002: 297). Doerfer de (rich bird) aynı görüştedir. (Doerfer, 1965/II: 260). MBTS’de de etimolojisi *bay (zengin/büyük) +kuş(?)* biçiminde yapılmıştır. Ancak Radlov kelimenin kökeninin İran dillerinden olduğunu söyler (Şahin, 2011: 10). Gülensoy da <bay ‘güçlü, zengin, kutsal’+ kuş biçimini savunmuş, aynı zamanda Farsçada kelimenin *bâykuş* şeklinde olduğunu belirtmiştir (Gülensoy, 2007: 123). Bir başka görüş de baykuştaki *bay*’ın Bayatlarla ilgili olduğudur çünkü Bayatların simgesel kuşları *ükü* dür yani daha sonra Batı Türkçesinde baykuş adını alan gece kuşlarıdır. Roux, baykuş ile bayat (zengin anlamındaki bay sözcüğünün –t ile yapılan çoğulu) arasında bir ilişki olduğu yadsınamayacağını belirtmiştir. (Roux, 2005:384)

Diğer görüş ise kelimenin Moğolcadan geldiği şeklindedir. Seydakmatov, Moğolcada *bay* kelimesinin *baykuş* anlamına geldiğini ancak daha sonra Türkçe bir kelime olan kuş ile şekillendiği görüşündedir. (Şahin, 2011: 10) Ancak MTS’ye bakıldığında *bay* kelimesinin Moğolcada “bir yarışmadaki ödül, nişan” (MTS/115) anlamına geldiği görülmektedir.

Clauson’un da (Clauson, 1972: 384) *bay* maddesi altında *bay kuş (bay xatun)* kelimesine yer vermesi, Redhouse’da kelimenin *bay-kuş* şeklinde olması (Redhouse: 337) *bay (zengin) +kuş* görüşünü destekler niteliktedir. Neticede Eski Türkçeden beri var olan zengin, güçlü anlamlarına gelen *bay* ile Türkçe kökenli *kuş* kelimelerinin birleşmesinden doğduğu görüşü daha yaygındır.

Kelime DLT’de geçmemektedir ancak kelebek kuşu, yuvasını ağaçlar altına zenbil şeklinde yapan güzel sesli bir kuş çeşidi olan *baybayuk* kelimesi vardır. Clauson bu ismin **boyba-* kökünden gelmesinin muhtemel olduğunu ifade etmektedir. (Clauson, 1972: 385) Bu kelime ile *baykuşun* aynı kökten geldiğini ispatlar bir örneğe ya da açıklamaya rastlanılmamıştır.

Kelime Kıpçakçada *bayğuş/baykuş* şeklinde geçmektedir. DM’de, TZ’de *bayğuş*, GT’de, TA’da *baykuş* şeklindedir. (Toparlı, 2003: 25-26) Şeyh Süleyman Efendi de *baykuş* maddesine karşılık *cuğz*, *hefc*, *ükü*, *kuku kuşu*, *bay oğlu* anlamlarını vermiştir. (ŞS: 73)

Kanar, Eski Anadolu Türkçesi Sözlüğü’nde (Kanar, 2011:104) Hüsrev ü Şirin’den bir beyit örneği vererek *bayğuş* şeklinin kullanıldığını belirtmiştir:

Ko ol vādī ana zindān yaraşur

Ki bayğuşun yiri vīrān yaraşur

Baykuş, Lehçe-i Osmanî’de puhu envaından *cuğd*, *kūf*, *nūhān*, *ögü*, *kukumav*, *yapalak*, orman baykuşu olarak tanımlanır. (LO: 46) XVII. yy.da yazılmış bir sözlük olan Meninski’nin sözlüğünde *baykuşu* şeklindedir. (Meninski 1780) XVII. yy. Türkçesi ve Söz Varlığı’nda (Tulum, 2011: 378) *baykuşa (bay kuş)* karşılık şu kelimeler verilmiştir: *toy kuşi*, *şeytan kuşi*, *gice kuşi*, *ögü*, *ögü kuşi*, *büm*, *büh*, *puhaç*, *bubo*, *novtu*, *gice kuzguni*.

Karaçay-Malkar sözlüğü’nde *bayğuş/baygüş* şeklinde kullanılan *baykuş’a* evde oturmayı seven, evden hiç çıkmayan anlamı verilmiştir. (Tavkul, 2000: 115)

DS’de ise şöyledir (DS: 582):

¹ tükel törlüg törüsüz ayıg kılınçlıg iş işleser ötrü kamağ ayıg kılınçlıg şumnu ters tetru nomlug tırtılar onjin yilpig yekler kuzgun koburga ulatı yavlak belgülüg korkınçlıg ünlüg kuşlar tükel törlüg yavlak irü belgüler alku evde barkta közünür. (Bang-Gabain vd. 1934: 20, 57-61)

bayguş(beyguş): Hasanoğlu-Ankara

beyguş:Iğdır-Kars

DS'de aynı zamanda *baykuş bacağı* ifadesine yer verilmiş, hafif bulutlu hava, yağması muhtemel hava anlamıyla Eskişehir'de kullanıldığı ifade edilmiştir. (DS: 582) TS'de ise "harap, bakımsız yer" olarak tarif edilen *baykuş yuvası* ifadesi tespit edilmiştir. (TS:249)

Modern lehçelerde şöyledir: Az.T. *bayguş*, Bşk. *ökö*, Kaz. *üki* ve *baykuş*, Kırg. *ükü*, Özb. *bâykuş*, Tat. *yabalak*, *maçi başlı yabalak*, Trkm. *bâyguş*, Y.uyg. *baykuş*

3.1. Baykuşa verilen diğer isimler

Ügi/yapaçulak/koburğa/baykuş dışında baykuşun türlerinden biri olan *puhu* TS'de baykuşgillerden, orman, dağ ve kayalıklarda yaşayan, uzunluğu yaklaşık 65 santimetre, sırtı koyu kahverengi bir tür kuş olarak tanımlanır. (TS: 1830)

Kukumav (kukkuvagia) ise Rumca kökenli bir kelime olup baykuşgiller (strigiformes) takımının, baykuşgiller (strigidae) familyasından, Türkiye'de her mevsim görülen, seyrek ağaçlı tarlalarda, meyve bahçelerinde, açık ormanlarda, yarı çöl ve kayalık bölgelerde yaşayan, böcek, küçük memeli, bazen de kuş, sürüngen ve kurbağalarla beslenen yerli bir kuştur. (BSTS: www.tdk.gov.tr/sözlükler) Ağızlarda kelime *dıkmavuk* ~guggumavak~*kukumavuk* şekilleriyle kullanılmaktadır. (DS: c. 8) TS'de *kukumav gibi* ifadesi tek başına, kimsesiz anlamını karşılarken, *kukumav gibi düşünüp durmak* ifadesi çok üzüntülü bir duruma düşmek anlamındadır. Bu anlamlarla makalenin birinci bölümündeki baykuşa yüklenen olumsuz ifadeler arasında bağlantı vardır. Baykuşun viranelerde yaşaması yalnızlığı ve mutsuzluğu anımsatır. (TS:1398)

Ağızlardaki baykuş yerine kullanılan kelime ve kelime grupları DS'de şöyle sıralanmıştır:

altınbaş (III): (c.1), altınbaş: (c.1), baguş: (c.2), buva (II): (c.2), devletli: (c.4) devlet kuşu: (c.4), dıkmavuk: (c.4), dikguluk: (c.4), dot (I): (c.4) , döleli: (c.4) döleli: (c.4), dövlet guşu: (c.4) , dövletli: (c.4), dövlet guşu: (c.4), duguk: (c.4), dukdugan: (c.4), dukkuk: (c.4), gılınkuş: (c.6), dukdugan: (c.4), dukkuk: (c.4), gılınkuş: (c.6), gonguluk: (c.6), guggu (I): (c.6), guggumavak: (c.6), gugguş: (c.6), hacımurat: (c.7), hacıkuşu: (c.7), hahor: (c.7), hohor: (c.7), hahore: (c.7), hohore: (c.7) , hohori: (c.7), hohor: (c.7), hümmatun: (c.7), ibuk: (c.7), kanguluk: (c.8), kavalak (I): (Büyük baykuş) (c.8), kavalak (II): Baykuş. (c.8), kılın: (c.8), kokumak: (c.8), kokumak: (c.8), kukumav: (c.8), korov: (c.8), kor yapalak: (c.8), körüvü: (c.8), körüğü: (c.8) körüğü: (c.8), körüvü: (c.8), kuğuruk: (c.8), kuku (IV): (c.8), kulukulu (I): (c.8), kuvalak (II): (c.8), malkadın (I): (c.9), manguk: (c.9), mididin: (c.9), muratkuşu: (c.9), muratçık: (c.9), pılavıcık: (c.9), poğuç: (c.9), puğu: (c.9), ulukuş: (c.11), vekvekiyan: (c.11), vikvikviyan: (c.11)

ügi/yapalak'ın ağızlardaki varyantları zaten kelimeler incelenirken belirtildiği için bu listeye alınmamıştır. Kazım Çapacı (http://www.kazimcapaci.com/FR_baykus.htm) baykuşlarla Türklerin tanışıklığının çok eski olduğunu vurgulayıp, yukarıda sıralanan kelimeler dışında Anadolu'da baykuşa verilen isimleri şöyle sıralamıştır:

cıvak, con kuşu, conk kuşu, cönk kuşu, cunk kuşu, çirona, çön kuşu, gökçe pilav, gugu mavık, gugu mavuk (Antalya), guluguş, gulu guşu, gügük, hachacık, hayırlı kuş, hu kuşu, hullu kuşu, huma kuşu, hümmatun, hüpbük kuş, körbağa kuş, kör kuş, kulukuluk, mavuk kuşu, ören kuşu.

Baykuşa verilmiş bu isimlere bakıldığında bir kısmının dış görünüşe dayandırılarak yapılan benzetmelerle (altınbaş, altınbaş vb.), bir kısmının halk inancı ile (döleri, döleli, dövlet guşu, murat kuşu, hayırlı kuş vb.), bir kısmının da baykuşun çıkardığı sesin yansıması olarak (poğuç, puhu, vikvikviyan vb.) oluşturulduğu görülmektedir.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/8 Spring 2015

Ayrıca KAS'da, kökeni Türkçe olan “Bumin” isminin de baykuş anlamı taşıdığı belirlenmiştir. (KAS:tdk.gov.tr/sözlükler)

4. Değerlendirme:

Çeşitli toplumlarda ve farklı zamanlarda çoklukla uğursuz kabul edilen baykuş, günümüzde modacıların, tasarımcıların, mimarların sıkça kullandığı kuş figürü haline gelmiştir.

Görünüş itibarıyla özellikle de gözleriyle dikkatleri üstüne çeken ve toplumların algısına bakıldığında genellikle uğursuzluk getireceğine inanılan bu kuş, insanların giysisinde, evinin dekorasyonunda, takılarında süs olarak kullanılmaktadır. Bunu psikolojik, folklorik ve sosyolojik açıdan değerlendirmek elbette alanın uzmanlarına düşmektedir. Ancak bu hususta modanın bakış açısını da düşünmek gerekmektedir. Zira son günlerde *kuru kafa* figürünün de popülerleşmesi, modanın özellikle dikkat çekici unsurlara yoğunlaştığını, tezatlıktan yararlanmayı sevdiğini göstermektedir. Moda, insan algısını şekillendirmede ve yönlendirmede çok önemli bir güçtür. Bunun yanı sıra baykuşun motif olarak kullanımının yaygınlaşması adeta modaya dönüşmesi; uğursuzluk intibasına nispeten Yunan ve Antik Roma'daki güzel sanatların ve bilgeliğin temsilcisi olduğu görüşünün daha ağır basması ile izah edilebilir. Ayrıca nesillerin algısının zamanla değişmesi de bunda etkilidir. Birçok çocuk masalında baykuşun doktor olması ya da zor durumda danışılan kişi olması makalenin birinci bölümünde ele aldığımız kimi toplumların baykuşa yüklediği bilgelik, şifa gücü taşıdığı inancının birer göstergesidir.

Anadolu kültüründe ise baykuş; *ulukuş*, *devletli*, *murat kuşu* gibi isimlerle kutsanılan, bunun yanı sıra *şeytan kuşu* gibi isimlerle de anılan, atasözlerinde, beddualarda uğursuz sayılan bir kuştur. *Baykuş* kelimesine karşılık Eski Türkçede kullanılan *ügi/ühi* kelimesinin çağdaş kimi lehçelerde, ağızlarda ve bir ihtimal baykuşun çıkardığı sese dayandırılan *puhu* kelimesiyle yaşadığını, *yapaakulaş* kelimesinin *yapalak* şekliyle kimi çağdaş lehçelerde ve günümüz Türkçesinde kullanıldığını, *koburga* kelimesinin ise arkaikleştiğini söylemek mümkündür. Ağızlardaki baykuşa karşılık gelen kelime ve kelime gruplarının çokluğu baykuşun çok eski zamanlardan beri var olduğunu göstermektedir. Günümüzde kullanılan *baykuş* kelimesinin bu kuşun tüm çeşitlerini kapsayan bir anlamı taşıdığı, baykuşa verilen isimlere bakıldığında ise halk inançlarının deyimleri, atasözlerini ve diğer kelime gruplarını dolayısıyla dili etkilediği gözlemlenmiştir.

Baykuş Kelimesi ve Baykuşla İlgili İnançlar Üzerine isimli bu çalışma ile toplumdaki *baykuş* algısına, kelimenin yerine Eski Türkçeden günümüze kullanılan karşılıklarına ve son olarak da kelimenin tarihî seyrine yer verilerek modada sıklıkla kullanılan bir motif olan bu kuşa dikkat çekilmek istenmiştir.

Kısaltmalar:

Alt. Altay Türkçesi.

Az. T. Azeri Türkçesi.

bk. bakınız

BK Burhan-ı Katı

BM Kitabü Bulgatü'l-Müştak Fi Lugati't-Türk ve'l-Kıpçak

BSTS Biyoloji Terimleri Sözlüğü

Bşk. Başkurt Türkçesi.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/8 Spring 2015

c. cilt

CC Codex Cumanicus

çev. çeviren

DLT: Divanü Lugati't-Türk

DM Ed-Dürretü'l-Mudiyye Fi'l-lugati't-Türkiye

DS: Derleme Sözlüğü

EAT: Eski Anadolu Türkçesi

GT Gülistân Tercümesi

Hak. Hakas Türkçesi.

haz. hazırlayan.

İM İbn-i Mühenna Lugatı

Kaz. Kazak Türkçesi.

Kar.k. Karakalpak Türkçesi

KAS Kişi Adları Sözlüğü

KB: Kutadgu Bilig

KBlk. Karaçay-Balkar Türkçesi.

Kırg. Kırgız Türkçesi.

Kİ Kitâb al-idrak li-lisan al-Atrak

Kkp. Karakalpak Türkçesi.

LO Lehçe-i Osmânî

MBTS Misalli Büyük Türkçe Sözlük

MTS Moğolca Türkçe Sözlük.

Nog. Nogay Türkçesi.

Özb. Özbek Türkçesi.

s. sayfa

Şor. Şor Türkçesi

ŞS: *Lugât-ı Çağatay ve Osmânî*

TA Kitâb-ı Mecmû-ı Tercümân-ı Türkî ve Acemî ve Mugalî

Tat. Tatar Türkçesi.

Tel. Teleüt Ağzı.

TETT: Tietze, *Tarihi Ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati*

Trk. Türkiye Türkçesi.

Trkm. Türkmen Türkçesi.

TS: Türkçe Sözlük

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/8 Spring 2015

TT: *Türkische Turfan-Texte*

TTS: Tanımlarıyla Tarama Sözlüğü

Tuv. Tuva Türkçesi.

TZ Ettuhfet-üz-zekiyye fil-lugat-it-Türkiyye

vb. Ve benzeri, ve diğerleri.

yay.: yayınları

Y.uyg. Yeni Uygur Türkçesi.

Zeban *Muhammed Yackûb-ı Çingî Zebân-ı Türkî (Kelür-nâme) İnceleme- Metin-Dizin*

KAYNAKÇA

- ABDULKADİROĞLU, Abdulkerim, *Kastamonu'da Dini Folklor veya Dini Manevi Halk İnançları*, III. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri, 1987, s.6
- ABİK, A. D. , *Kutadgu Bilig'de Hayvan Adları*, Journal of Turkish Studies Festschrift in Honor of Cem Dilçin I Türklük Bilgisi Araştırmaları, Volume 33 / 1, 2009, s. 1-32.
- Ahmed Vefik [Paşa], *Lehçe-i Osmânî*, 2 c., Mahmud Bey Matbaası, İstanbul 1890.
- AKALIN, L. Sami, *Türk Folklorunda Kuşlar*, Kültür Bakanlığı yay., Ankara 1993.
- ALIŞIK, Gülşen, *Azerbaycan Türkçesi*, Türkler , XIX, 227-243, Ankara 2002.
- ALP, K. Özlem, *Orta Asya'dan Anadolu'ya Kültürel Sembollere Giriş*, Eflatun Yayınevi, Ankara 2009.
- ATALAY, Besim, *Divânü Lügati't Türk*, I-II-III-IV c., Türk Dil Kurumu yay., Ankara 1999.
- AYDEMİR, A., *Kutadgu Bilig ve Divanü Lugati't Türk'te Kuşlar*, The Journal of Academic Social Science Studies, Volume 6 Issue 1, 2013, p. 271-297.
- AYVERDİ İlhan-TOPALOĞLU Ahmet, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, Kubbealtı Neşriyat, İstanbul 2005.
- BANG, W. und A. von Gabain und R. Rachmati (Rahmeti) Arat, *Türkische Turfan-Texte VI*, SPAW, 93-192, 1934.
- BEGENÇ, Cahit, *Anadolu Mitolojisi*, Milli Eğitim Bakanlığı yay., Ankara 1967.
- BERBERCAN, Mehmet Turgut, *Dr. John Scully'nin Doğu Türkçesi Kuş İsimleri Listesi*, İstanbul Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, no: 42, yıl 2010.
- Biyoloji Terimleri Sözlüğü (Sevinç Karol, Zekiye Suludere, Cevat Ayvalı), Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu yay., Ankara 1998.
- CAFEROĞLU, Ahmet, *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1993.
- CAN, Şefik, *Klasik Yunan Mitolojisi*, İnkılap ve Aka kitabevi, İstanbul 1963.
- CLAUSON, S. G., *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, Oxford University Press, 1972.
- ÇAKIR, Emine, *Akademik Dünyanın Kentsel İmgelerinden Mitolojik Simgelerine Üniversite Logoları*, Millî Folklor, Yıl 25, Sayı 97, 2013.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/8 Spring 2015

- ÇELEBİOĞLU, Amil- ÖKSÜZ, Yusuf Ziya, *Türk Bilmeceler Hazinesi*, Ülker Yayınevi, İstanbul 1979.
- ÇELTİKÇİ, Orhan, *Yaşar Kalafat'ın Türk kültürüne ait çalışmaları*, Süleyman Demirel Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans tezi, Isparta 2006.
- ÇENELİ, İlhan, *Divanü Lûgat-it-Türk'te Hayvan Adları*, Türk Kültürü Araştırmaları, 1973-1975, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü yay., Ankara 1975.
- ÇETİN-MİLCİ, Ebru, *Başkurt Masalları ve Başkurt Türkçesindeki Sözcük Grupları*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2006.
- ÇORUHLU, Y., *Türk Sanatında Hayvan Sembolizmi*, Seyran yay., İstanbul 1995.
- DOERFER, G., *Türkische und Mongolische Elemente im Neupersischen*, I-IV, Wiesbaden 1963, 1965, 1967, 1975.
- EBERHARD, Wolfram, (çev. Aykut Kazancıgil ve Ayşe Bereket), *Çin Simgeleri Sözlüğü*, Kabalcı yay., İstanbul 2000.
- ERASLAN, K, *Mevlana Sekkâki Divanı*, Türk Dil Kurumu yay. Ankara 1999.
- ERCİLASUN, Ahmet Bican, *Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü*, Kültür Bakanlığı yay., Ankara 1992.
- ERDAL, M., *Old Turkic Word Formation, A Functional Approach to the lexicon, Vol. I-II*, Otto Harrassowitz- Wiesbaden 1991.
- ERDİ, Seçkin (çev. Serap Tuğba Yurtsever) , *Divanu Lugati't-Türk; Kaşgarlı Mahmud*, 466/1074, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2005.
- EREN, Hasan, *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*, Bizim Büro Basımevi, Ankara 1999.
- ERHAT, Azra, *Mitoloji sözlüğü*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1972.
- ESİN, Emel, *Türk Kozmonolojisine Giriş*, Kabalcı Kitabevi, İstanbul 2001.
- EYUBOĞLU, İsmet Zeki, *Anadolu İnançları Anadolu Mitolojisi*, Geçit Kitabevi, İstanbul 1987.
- GEZGİN, Deniz, *Hayvan Mitosları*, Sel yay., İstanbul 2007.
- GÖZAYDIN, Nevzat, *Türk Folklor Araştırmaları dergisi*, 12. c., 236. Sayı, İstanbul 1969.
- GÜLENSOY, Tuncer, *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü*, Türk dil Kurumu yay., Ankara 2007.
- GÜNER, G.- ANDREAS Tietze, *Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati (c. 2, F-J)'ne Katkılar*, TDAY-BELLETEN, c. 2010/1, ss.199-211, 2012.
- GÜRSOY-NASKALİ, Prof. Dr. Emine- DURANLI, Muvaffak, *Altayca- Türkçe Sözlük*, Türk Dil Kurumu yay., Ankara 1999.
- HAUENSCHILD, I., *Die Tierbezeichnungen bei Mahmud al-Kaschgari; Eine Untersuchung aus sprach-und kulturhistorischer Sicht*, Harrassowitz Verlag, Wiesbaden 2003.
- HAMILTON, Edith, *Mitology*, Varlık yay., İstanbul 1968.
- <http://profdralicelik.com/wp-content/uploads/Bayku%C5%9F-inanc%C4%B1.pdf>
- KADRİ, Hüseyin Kazım, *Türk Lugati, Türk Dillerinin İştikakı ve Edebi Lugatleri*, 3. c., Maarif Matbaası, İstanbul 1943.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/8 Spring 2015

- KAFESOĞLU, İbrahim, *Eski Türk Dini*, Kültür Bakanlığı yay., Ankara 1980.
- KANAR, Mehmet, *Eski Anadolu Türkçesi Sözlüğü*, Say yay., İstanbul 2011.
- KARA, F., *Muhammed Yackûb-ı Çingî Zebân-ı Türkî (Kelür-nâme) İnceleme- Metin-Dizin*, Fenomen yay., Erzurum 2011.
- KARAAĞAÇ, Günay, *Moğolca Türkçe Sözlük* (Ferdinand, D. Lesssing, Mongolian-English Dictionary, Bloomington, 1995"ın çevirisi) c. I-II, Türk Dil Kurumu yay., Ankara 2003.
- KARAHAN, A., *Codeks Cumanicus'ta Hayvan Adları*, Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 8/1 Winter 2013, p.1839-1865.
- KARAMANLIOĞLU, Ali Fehmi, *Gülistan Tercümesi*, Türk Dil Kurumu yay., Ankara 1989.
- KARATAY, Osman, *Türkler ve Öcüler: Korku ve Ürküyle İlgili Bazı Kavramlara Yeni Bazı Köken Açıklamaları*, Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi, İstanbul 2011, s. 227-236
- KAYA, Ceval, *Uygurca Altun Yaruk*, Türk Dil Kurumu yay., Ankara 1994.
- Kişî Adları Sözlüğü* (tdk.gov.tr/sözlükler)
- KOÇ, Kenan-BAYNİYAZOV, Ayabek- BAŞKAPAN, Vehbi, *Kazak Türkçesi Türkiye Türkçesi Sözlüğü*, Akçağ yay., Ankara 2003.
- KÜÇÜK, Abdurrahman, *Erzincan Yöresi Halk İnançlarına Toplu Bakış*, III. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri, s.245
- KÜÇÜK, Serhat, *Eski Türkçede Kuş İsimleri*, Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 8/13 Fall 2013, p. 1237-1246, Ankara.
- KÜÇÜKBEZİRCİ, S., *Konya Halkbilimi Folklor Güldestesi*. Konya, Bahçivanlar Basım San. A.Ş., 2009.
- MENİNSKİ, Franciski, *Lexicon Turcico-Arabico-Persicum: Adiecta ad Singulas voces et Phrases Significationes Latina ad Vsitationes etiam Italica*: 4 c., Vianne 1780.
- Meydan Larousse: Büyük Lugat ve Ansiklopedi*, Meydan Yayınevi, İstanbul 1981.
- MÜTERCİM ÂSİM EFENDİ, (haz.: Derya Örs-Katkıda Bulunan: Mürsel Öztürk), *Burhan-ı Katı*, Türk Dil Kurumu yay., Ankara 2009.
- NECİP, Emir Necipoviç (çev. Yrd. Doç. Dr. İklil Kurban), *Yeni Uygur Türkçesi Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu yay., Ankara 1995.
- NEVAİ, Ali Şir, (çev. İshak Refet Işırtman), *Muhakemetül-lugateyn*, 906/1501, Türk Dil Kurumu yay., Ankara 1941.
- NİŞANYAN, Sevan, *Sözlerin Soyağacı : Çağdaş Türkçenin Etimolojik Sözlüğü*, Adam yay., İstanbul 2002.
- OLGUN, İbrahim-DRAHŞAN, Cemşit, *Farsça-Türkçe sözlük = Türkçe-Farsça sözlük*, Elhan Kitabevi, Ankara 1984.
- ÖGEL, Bahaeddin; *Türk Mitolojisi I*, Türk Tarih Kurum yay., Ankara, 1988.
- Türk Mitolojisi II*, Türk Tarih Kurumu yay., Ankara, 2010.
- ÖZTÜRK, Özhan, *Folklor ve Mitoloji Sözlüğü*, Phoenix yay., Ankara 2006.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/8 Spring 2015

- RÄSÄNEN, M., *Versuch eines etymologischen Wörterbuchs der Türksprachen*, Helsinki 1969.
- ROSS, E. D., *Kuş İsimlerinin Doğu Türkçesi, Mançuca ve Çince Sözlüğü*, (çev. E. Gürsoy Naskali), Türk Dil Kurumu yay., Ankara 1994.
- ROUX, Jean-Paul, *Orta Asya'da kutsal bitkiler ve Hayvanlar*, Kabalıcı yay., İstanbul 2005.
- SAMİ, Şemseddin, *Kamus-i Türki*, 1323/1904, Çağrı yay., İstanbul 2004.
- SERTKAYA, Osman Fikri, *Divânü Lügati't-Türk'te Geçen Her Kelime Türkçe Kökenli midir? veya Kâşgarlı Mahmut'un Divânü Lügati't-Türk'ünde Yabancı Dillerden Kelimeler*, Dil Araştırmaları Dergisi, Sayı: 5, s. 9-38, Güz 2009.
- SEVER, Mustafa, *Türk Mitolojisinde Kuşlar*, Millî Folklor Üç Aylık Uluslar Arası Halkbilimi Dergisi International And Quarterly Journal Of Folklore cilt/volume : 6 yıl/year : 11 sayı/number : 42 yaz/summer 1999 issn 1300-3984 , s.83.
- SEVORTJAN, E. V., *Etimologičeskij slovar' tjurkskih yazzykov (I-III)*. Moskva: Nauka 1974-1980.
- SEYDİ B., Ali., *Resimli Kamus-i Osmani*, 1352/1933, Darü'l-Hilafeti'l-Aliyye : Matbaa ve Kütüphane-i Cihan, 1324.
- STEİNGASS, F.J., *Persian-English Dictionary* , 1321/1903, London : Routledge and Kegan Paul 1977.
- ŞAHİN, İbrahim, *Turkish 'Bay' in Composite Names: An Etymological Approach*, *Central Asiatic Journal*, 55, Viesbaden / İtaly 2011.
- ŞEYH SÜLEYMAN EFENDİ, *Lugât-ı Çağatay ve Osmânî*, İstanbul 1298.
- Tanıklarıyla Tarama Sözlüğü: XIII. Yüzyıldan Günümüze Kadar Kitaplardan Toplanmış*, Türk Dil Kurumu yay., Ankara 1957.
- TANYU, Hikmet, *Dini Folklor veya Dini-manevi Halk İnançlarının Çeşit ve Mahiyeti Üzerinde Bir Araştırma*, (dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/37/764/9685.pdf)
- TAVKUL, Ufuk, *Karaçay Malkar Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu yay., Ankara 2000.
- TAYMAS, Abdullah Battal, *İbnü'l-Mühenna Lugati*, Maarif Vekaleti, Ankara 1934.
- TOKYÜREK, Hacer, *Eski Türkçede Hayvan Adları ve Bunların Kullanım Alanları*, TÜBAR-XXXIII-/ 2013-Bahar ,s. 240.
- TOPARLI Recep, Vural Hanifi, Karaatlı Recep, *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu yay., Ankara 2003.
- TOPRAK, Funda, *Çağatay Şiirinde Vahşi Hayvanlar ve Yırtıcı Kuşlar*, *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 8/9 Summer 2013, p. 105-124, Ankara
- TUĞLACI, Pars, *Okyanus 20. Yy. Ansiklopedik Türkçe Sözlük*, 2. c, Pars yay., İstanbul 1972
- TULUM, Mertol, *XVII. yüzyıl Türkçesi ve Söz Varlığı*, Türk Dil Kurumu yay., Ankara 2011.
- Turizm Bakanlığı, Ankara Rehberlik Kursları; Mitoloji Ders Notları, Ankara, 1976.
- Türkçe Sözlük 1-2*, Türk Dil Kurumu yay., Ankara 1998.
- Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu yay., 2.-6.-8.-9. c., Ankara

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/8 Spring 2015

ÜNAL, Orçun, *Kodeks Kumanikus 1a-55a (giriş-metin-dizin) / Codex Cumanicus 1a-55a(introduction-text-index)*, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek lisans Tezi, İstanbul 2010.

ÜŞENMEZ, Emek, *Karahanlı Türkçesi Sözlüğü*, Doğu Kitabevi, İstanbul 2010.

YUDAHİN, K.K., (çev. Abdullah Taymas), *Kırgız Sözlüğü*, 1. c., Türk Dil Kurumu yay., Ankara 1998.

YAKAR, Cenap, *İnançlar ve Tutumlar Üzerine*, Gazi Üniversitesi yay., Ankara 1988.

YILDIRIM, Nimet, *Fars Mitoloji Sözlüğü*, Kabalcı yay., İstanbul 2008.

Citation Information/Kaynakça Bilgisi

GÜLAKAN KAMAN, S., Baykuş Kelimesi ve Baykuşla İlgili İnançlar Üzerine, *Turkish Studies - International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 10/8 Spring 2015, p. 1137-1154, ISSN: 1308-2140, www.turkishstudies.net, DOI Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.8008>, ANKARA-TURKEY

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/8 Spring 2015

